

Koroški plebiscit, katerega stoto obletnico obhajamo te dni, so spremljali velika pričakovanja in obljube. Nanj so se tedaj in se deloma še danes vežejo močna čustva. Medtem ko na avstrijskem Koroškem vsako leto potekajo uradna praznovanja, je v Sloveniji in tudi med delom koroških Slovencev izid 59 odstotkov v prid Avstrije še danes dojet kot poraz in nastopa kot nacionalna travma.

Plebiscit in narodnostna avtonomija

Tekst

Börries Kuzmany, Oskar Mulej

Razlogi za to, da je – kljub dejstvu, da sta po popisu iz leta 1910 več kot dve tretjini prebivalstva plebiscitnega območja govorili slovensko – večina svoj glas namenila nemško govoreči Avstriji, so bili raznoliki. Medtem ko je agitacija jugoslovanske strani ciljala predvsem na narodnost in narodno zavest tamkajšnjih ljudi, se je avstrijska izkazala za iznajdljivejšo. Na eni strani je poudarjala gospodarsko enovitost Celovške kotline ter svarila pred ekonomskimi in političnimi posledicami priključitve Kraljevini SHS – državi, ki je v nasprotju s »sodobno« republikansko Avstrijo bila predstavljena kot »zaostala« srbska monarhija. Po drugi strani je apelirala tudi na deželni patriotizem, ki je med pretežno konservativnim kmečkim prebivalstvom bil vsaj toliko močan kot tedaj »modernejša« (etno)nacionalna pripadnost. Razen tega je avstrijska politika koroškim Slovincem obljubljala obsežne pravice v kulturnem življenju in javni uporabi jezika.

Razvoj, ki je plebiscitu sledil, je znan. Takoj po avstrijski zmagi so bile vse obljube pozabljene in namesto obljubljenе dvojezičnosti Spodnje Koroške je nastopila bolj ali manj neprikrita politika asimilacije. »Koroško« se je vedno izraziteje enačilo z »nemškim«, zvestoba koroški domovini pa s kulturno in siceršnjo zavezanostjo nemštvu. Namen pričujočega članka je pri tem opozoriti na manj poznano epizodo v koroški manjšinski politiki, ki hkrati ponuja nazoren prikaz načina razmišljanja obeh strani v dvajsetih letih 20. stoletja.

Kulturna avtonomija za koroške Slovence

Med letoma 1926 in 1930 so v koroški deželni vladi potekala pogajanja o statutu kulturne avtonomije za koroške Slovence. Poleg notranjekoroških premislekov je iniciativa imela tudi zunanjepolitično razsežnost, saj je v duhu recipročnosti stremela k zagotovitvi boljšega položaja za nemško manjšino v Jugoslaviji.

S terminom kulturna avtonomija označujemo obliko manjšinske zaščite, pri kateri kot nosilec avtonomnih pravic ne nastopa določeno ozemlje, temveč narodna skupnost sama, konstituirana kot javnopravna oseba oziroma korporacija. Pogoj za uživanje kolektivnih narodnostnih pravic je tako članstvo v skupnosti in ne prebivanje na določenem območju. Zato zanj uporabljamo tudi izraz »neteritorialna avtonomija«. Gre za koncept, ki je bil zelo aktualen že v času habsburške monarhije, ko so ga razvijali zlasti marksisti – denimo kasnejši avstrijski kancler Karl Renner, na Slovenskem pa Etbin Kristan. V medvojnem obdobju so se za takšno obliko avtonomije zavzemali številni manjšinski aktivisti po vsej Evropi. Socialnodemokratski koroški deželni svetnik Matthias Zeinitzer se je tako denimo skliceval na primer Estonije, ki je leta 1925 sprejela zakon o kulturni avtonomiji za nemško, judovsko, rusko in švedsko manjšino.

Zgolj na prvi pogled se zdi presenetljivo, da se je nemško-koroška stran zavzela za po-

dobno rešitev na Koroškem, medtem ko so predstavniki koroških Slovencev do nje ostali zadržani in je projekt leta 1930 dokončno propadel. Razloge za to gre po eni strani iskati v samem konceptu neteritorialne avtonomije, po drugi pa v medsebojno izključujočih se narodnostnih konceptih.

Nujna podlaga vsake neteritorialne avtonomistične rešitve je zamejitev narodne skupnosti z jasno določenim številom pripadnikov na podlagi vpisa v t. i. narodni register. Vanj vpisani člani imajo pravico voliti predstavnike, ki upravljajo z institucijami narodne kulturne avtonomije, kot so denimo šole in muzeji. Financiranje teh ustanov se zagotovi s posebnim davkom, ki ga skupnost naloži svojim članom.

Prav ti dve točki – narodnostni register in pravica do obdavčitve – sta verjetno bili v ozadju nemške podpore predlogu in njegove zavrnitve s slovenske strani. Več desetletij trajajoča degradacija vsega slovenskega v javni sferi je nemškim politikom dajala upanje, slovenskim pa vzbujala strah, da se bo le majhen del slovensko govorečega prebivalstva vpisal v tako imenovano »slovensko narodno knjigo« – zlasti če bi članstvo v njej spremljali dodatni davki. Slovenska manjšina, ki jo je tvoril pretežno kmečki življenjski avtonomije preprosto ne bi mogla privoščiti. S podobnim argumentom so tedaj nastopale tudi »revne« manjšine drugod po Evropi.

Koroški slovenski politiki so zato zahtevali državne slovenske šole in splošno dvojezično

Neteritorialna avtonomija

Non-Territorial Autonomy: History of a Travelling Idea, od leta 2018 na dunajski univerzi delujoči projekt ERC, raziskuje zgodovino neteritorialne avtonomije kot posebne oblike zaščite narodnih manjšin. To je model upravljanja z večnarodnostjo znotraj držav, pri katerem nosilec kolektivnih narodnostnih pravic ni definiran teritorialno, temveč »personalno« – kot celota vseh pripadnikov določene narodne skupnosti, ne glede na njihov kraj bivališča znotraj državnega ozemlja. Le-ti skupaj tvorijo javnopravno osebo, ki avtonomno upravlja s kulturnim življenjem narodne skupnosti.

● Koroški predvolilni plakat Vir: www.dtlb.si

upravo in sodstvo po celotnem območju južne Koroške – ozemlju, ki so ga dojemali kot v svojem bistvu slovensko in je zgolj zaradi načrtne germanizacije izgubilo svoj »resnični« značaj. V njihovem prepričanju so jih utrjevali izidi ljudskih štetij, ki so izkazovali hitro padajoče številke: medtem ko se je leta 1910 okoli 66.000 Korošcev izreklo za slovenski »občevalni jezik«, jih je leta 1934 pripadnost slovenskemu »kulturnemu krogu« deklariralo le še nekaj manj kot 25.000. Te številke so med drugim tesno povezane z že omenjenim problemom različnih narodnostnih konceptov oziroma vsaj na videz drugačnih pristopov k dojemaju narodne pripadnosti.

Različna pristopa k narodni pripadnosti

Slovenski politiki so menili, da je narodnostno poreklo pomembnejše od svobodne narodne opredelitve posameznika (t. i. priznavalnega načela). Pri tem so upali, da bi, če bi slovensčina dobila njej pripadajoče mesto v upravi in šolah, lahko obnovili »prvotno stanje« pred germanizacijo – vključujoč vrnitev »odpadnikov«, ki so leta 1920 glasovali za Avstrijo.

Četudi z vidika današnje dobe načelo individualnega priznanja k določeni narodnosti morda deluje všečneje, pa hkrati ne smemo zapasti zmoti, da je pri ponudbi kulturne avtonomije s strani nemško-nacionalnih koroških politikov šlo preprosto za izraz individualistično-liberalnih nazorov v narodnostnih zadevah. Prav tistega, česar so se slovenski nacionalni politiki bali – t. j. nadaljnega upadanja števila ljudi, ki bi se izrekli za Slovence –, so se namreč na podlagi enakega premisleka nemški nacionalni nadejali. Iz udobnega naslanjača narodnostne prevlade je bilo lažje (in tudi bolj oportuno) vztrajati pri priznavalnem načelu. V najslabšem primeru so koroški nemški nacionalisti lahko pričakovali, da bodo vpis v slovensko narodno knjigo odklonili vsaj vsi tisti, ki so se priznavali k »Vindišarjem« – do dandanes kontroverzni kategoriji – in ne k »nacionalnim Slovincem«. Razen tega je bilo mogoče pričakovati tudi, da bo ekonomska odvisnost od nemških delodajalcev od tega odvrnila še nadaljnje število oseb.

V osnovi nespremenjena nemška nacionalna koroška deželna politika pred in po prvi svetovni vojni tako v veliki meri pojasnjuje skepso slovenskih manjšinskih predstavnikov do priznavalnega načela. Odklonitev ponujene kulturne avtonomije po drugi strani ravno tako ni delovala v prid njihovi stvari. Število pripadnikov manjšine je upadalo še naprej, številni politični konflikti, ki so zaznamovali preostanek 20. stoletja, pa so vztrajno preprečevali uveljavitev ustrezne manjšinske zaščite. ●

Dr. Börries Kuzmany je docent na Inštitutu za vzhodnoevropsko zgodovino Univerze na Dunaju in vodja evropskega raziskovalnega projekta Non-Territorial Autonomy as Minority Protection in Europe. Dr. Oskar Mulej je raziskovalec na Inštitutu za vzhodnoevropsko zgodovino Univerze na Dunaju, član raziskovalne skupine Non-Territorial Autonomy as Minority Protection in Europe.